

YÜKSELEN ÇEVRE BİLİNCİ VE KLASİK DELİLLERİN YENİDEN TASNİFİ¹

Abdullah PAKOĞLU*

ÖZET

Bu makalede, günümüzde yükselen bir değer olan çevre bilincine bir katkı ve bir vurgu yapmak üzere, Tanrı'yı ispat için yüzyıllardır kullanılan ve "klasik deliller" olarak nitelenen; ontolojik kanıt, kozmolojik kanıt ve teleolojik kanıttan kozmolojik ve teleolojik kanıtların çevre bilincinin oluşumu ve canlı tutulması yönünde olumlu bir katkı sağlayacağı kanaatimizin sonucu olarak, bu etkiyi ifade etmek amacıyla bu delillerin yeniden tasnif edilmesini teklif edeceğiz.

Anahtar Kelimeler: Klasik deliller, çevre, yeniden tasnif.

¹ Bu makale "Çevre Kavramına Dinî ve Felsefî Bir Yaklaşım" isimli doktora tezinden türetilmiştir.

* Dr., Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Araştırma Görevlisi

RISING ENVIRONMENTAL CONSCIOUSNESS AND RE-
CLASSIFICATION OF THE CLASSICAL ARGUMENTS
ABSTRACT

In this article we will suggest that reclassification of arguments for God used for centuries and called classical arguments -ontological, cosmological and teleological- due to our belief of these arguments, especially cosmological and teleological arguments, will positive contribute to create and keep alive environmental consciousness as a rising value.

Key Words: Classical arguments, environment, reclassification.

Tanrıyı ispat için birçok delil kullanılabilir ve kullanılmaktadır da. Ancak bunlardan bazıları fikir adamlarının yüzyıllardır ortak kullanımını sonucu "klasik delil" halini almıştır. Bu, hem zaman itibariyle bu delillerin çok eski zamanlardan beri kullanılıyor oluşuyla ilintilidir, hem de bu delillerin güncelliklerini yitirmeden günümüzde de hâlâ kullanılıyor oluşu ile ilgilidir. Tanrıyı ispat konusu gündeme geldiğinde akla ilk gelen deliller, bilindiği gibi, ontolojik delil, kozmolojik delil ve teleolojik olarak isimlendirilen bu klasik delillerdir.

Bu delillerden, ontolojik delilin varlık kavramı üzerinden varlığa ve oradan da onu var edene ulaşma çabasında olduğunu, kozmolojik delil ile teleolojik delilin ise "var olan bu âlemden ve onun düzen ve gayesinden" hareketle bu âlemi var edene ulaşma gayreti içerisinde olduğunu biliyoruz. Aslında, bizim zihnimizde varlık kavramının oluşması

için de varlık âlemine muhtaç olduğumuz göz önüne alınır, ontolojik delilin de nihayetinde bu varlık âlemine dayandığı görülür. Ancak bu ilk adımdan sonrası ile yoğun zihni bir süreci ifade etmesi sebebiyle bu ilk adımı göz ardı ederek onun daha çok soyuttan somuta bir çaba olduğu ifade edilir. Diğer iki delilin ise daha çok, somut olan bu âlemden soyut olan Tanrı fikrine ulaşmayı hedefleyen fikrî bir faaliyet olduğu, konuyla ilgili temel bilgiler olarak zikredilebilir.

Klasik delillerle ilgili bu kısa girişten sonra, konumuzun ikinci ögesi olan çevre konusuna gelince, aslında "çevre" sözcüğü, sıkça kullanmamıza rağmen ve ilk bakışta anlamı her ne kadar açık ve kolay anlaşılır görünmektense de, kavram incelendikçe ve ilgili olduğu alan belirlenmeye çalışıldıkça ne denli karmaşık ve anlamı net olarak ortaya konulamayan bir kavram olduğu anlaşılmaktadır.² Çünkü bu kavram, yani çevre, çoğu zaman bir tanım verilmeden kullanılmakta, tanımlandığında ise konuşanın/yazanın anlayışına göre farklı içerikler kazanmaktadır. Kavramla ilgili vurgulanması gereken bir diğer önemli yön ise; kavramın *kuzey* ya da *güney* gibi ilişkişel bir sözcük olup tek başına pratik bir anlam ifade etmediğidir. Tıpkı, *bir şeyin kuzeyi*, ya da *güneyi* olduğu gibi, çevre de *bir şeyin çevresidir*. Yani "kuzey" ya da "güney" sözcüklerinin, bir merkezle ilişkilendirilmeden pratik bir anlam ifade etmeyip, *bir şeyin kuzeyi*, ya da *güneyi* olarak ifade edildiğinde anlaşılabilir bir anlam kazanmaları gibi, "çevre"nin de onu "çevre edinecek" bir "merkez" olmadan, "çevre olma bakımından" bir anlam ifade etmediği görülecektir. O halde buradan hareketle, "çevre" sözcüğünün, deyim yerindeyse, "çevreleyen" ve

² Ruşen Keleş, Can Hamamcı, **Çevrebilim**, İmge Kitabevi, Ankara, 1993, s. 21.

"çevrelenen" olmak üzere en az iki unsuru barındırmakta olduğu da anlaşılmaktadır.³

Burada, çevrelenen merkezdeki insan, bilinen tarihi boyunca kendisini çevreleyen bu varlık âleminin nereden geldiğini merak etmiş, bu konuda farklı farklı birçok fikir üretmiştir. Acaba bu yoğun çabanın sebebi nedir? Yani insan neden çevresi ile bu kadar ilgilidir?

Çünkü insan, kanaatimizce, kendisini, çevresiyle birlikte değerlendirerek bir yere konumlandırmak istemektedir. Yani, kendisini anlamlandırabilmesi, çevresiyle kurduğu bağ ile mümkün olabilmektedir. İnsan çevresini keşfettikçe "kendisini tanıyabilmekte" ve kendisini tanıdıkça da, mistik bir deyişle, "Rabb'ini bilmekte"dir. Bir başka deyişle, insan çevresindekileri tanıdıkça kendisinin farkına varmakta ve onlar arasındaki yerine dair bir kanaat geliştirmektedir. Bu sebeple, insan "aslında çevresindekileri bizzat onların kendileri için değil, bizzat kendisi için bilmek ister" desek, yanlış olmaz. Ayrıca çevre, insanın hayatında varoluşsal bir etkiye sahip olmasıyla da önemlidir. Winston Churchill'in; *"önce bizler binalarımızı şekillendiririz sonra da binalarımız bizleri şekillendirir"* ifadesi, bu varoluşsal etkiyi ifade etmektedir.⁴ Çevrenin, bizi asıl ilgilendiren etkisi ise, "inanç"ın oluşumunda oynadığı roldür. İmanın gerçekleşme süreci⁵ göz önüne alındığında, çevre bu süreci gerçekleştirmek için çok uygun bir ortam sunmaktadır. Öyle ki, insan; "dünyayı, mistik yöne kaymadan tecrübe edince, onun içinde ya Tanrı'nın müşahedesini altında,

³ Haşan Ünder, *Çevre Felsefesi*, Doruk Yayıncılık, Ankara, 1996, s. 4.

⁴ Olcay İmamoğlu, "Psikolojik Açından İnsan-Çevre İlişkileri", *İnsan Çevre Toplum*, Yay. Haz. Ruşen Keleş, İmge Kitabevi, Ankara, 1992, s. 191.

⁵ Bkz. Hanifi Özcan, *Epistemolojik Açından İman*, Marmara üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., İstanbul, 1992, s. 35.

Tanrıyla yüzyüze olduğunu hissederek O'nun farkında olur; ya da "tabî olan"dan "tabiat üstü olan"a delil getirerek Tanrı'nın varlığına hükmeder".⁶

İşte insan için bu derece önemli olan çevre, birçok disiplinin de ilgi alanıdır. Bunların başında ise din ve felsefe gelir. Çünkü bu iki alan, çevreyle ilgilenecek diğer disiplin mensuplarına, gerek çevreyle ilgilenirken gerekse başka işlerinde, fikrî yön verecek temel iki etkidir ve aynı zamanda çevreyle ilgilenen en eski iki disiplindir. Çünkü insan, tarihin hemen her döneminde, etrafındaki bu "varlık âlemi" üzerine düşünmüş ve çeşitli cevaplar bulmaya çalışmıştır. İşte bulmaya çalıştığı bu cevapları da ona iki ana kaynak sağlamıştır. Bunlardan birincisi; her ne türde olursa olsun *din* (ister İlahî isterse beşerî), bir diğeri ise insan aklını temsil eden felsefedir. Bunlardan *din*, kronolojik olarak felsefeden önce gelir, hatta insanlığın ilk zamanına kadar ulaşır. Din, ayrıca gücü nispetiyle de felsefeden öndedir; felsefe tarihte dönem dönem birincil derecede önemli olup, çoğunlukla ikincil derece rol oynarken, o, insanlık üzerinde sürekli ve üstün güce sahip önemli bir fenomen olagelmıştır.⁷ Dolayısıyla din ve felsefe, kişinin çevre düşüncesinin oluşumu ve şekillenişinde çoğu zaman kendi güçleriyle orantılı olarak daima önemli bir rol oynamışlardır.

Felsefenin çevreyle özel olarak ilgilenişi ise, 1960'larda hissedilmeye başlanan çevre sorunlarının bir yansıması olarak ortaya çıkmaya başlamıştır. Norveçli filozof Arne Naess tarafından, "doğal dünyayı ve insanın onunla olan ilişkisini incelemek üzere felsefî bir araştırma ve inceleme etkinliği" anlamında kullanılan "**çevre felsefesi**", her ne kadar

⁶ Özcan, *Epistemolojik Açıdan İman*, s. 90.

⁷ Alfred Weber, *Felsefe Tarihi*, çev. H. Vehbi Eralp, Sosyal Yayınları, İstanbul, 1993, s. 10.

1970'lerin başlarında ortaya çıksa da,⁸ işaret ettiği etkinliğin köklerini, yukarıda da ifade ettiğimiz gibi, düşünce tarihinin ilk zamanlarına kadar dayandırmak mümkündür. Ancak, sınırları ve konuları belirginleşen bir akım olarak "çevre felsefi", daha çok 1970'lerden sonraki felsefî yorumlar için kullanılır ve "çevre felsefesi" tamlamasındaki "çevre" kavramıyla da, daha çok tümel olarak insan türü ve onu çevreleyen fiziksel ve biyolojik ortam kastedilir.

1960'lardan bu yana artarak devam edegelen çevre sorunları, çevre üzerine ve çevre sorunlarına sebep olan etkenler üzerine fikrî faaliyetlerin artarak devam etmesine yol açmıştır. Bu süreçte çevre sorunlarına yol açan şeyin "din" olduğunu iddia edenler⁹, evrenin yaratılışını anlatan Tevrat ayetlerine işaret ederler: Tevrat'ta evrenin var edilişi anlatılırken, insanın yaratılışı, evrenin yaratılışının son günü olan 6. güne rastlamaktadır. Önceki günlerde yaratılanlar, âdetâ insanın gelişi için bir hazırlık olmuş ve en sonunda da insan yaratılmıştır. Burada, insanın yaratılışı anlatılırken, çevre sorunlarının kaynağının "din" olduğunu iddia edenlerin dayandıkları ifadeler yer almaktadır. Bu âyetlerde şöyle denilmektedir: *"Ve Allah dedi: Suretimizde, benzeyişimize göre insan yapalım; ve denizin balıklarına, ve göklerin kuşlarına ve sığırlara, ve bütün yeryüzüne, ve yerde sürünen her şeye hâkim olsun."*¹⁰

Âyetle ilgili farklı yorumlar elbette vardır. Onları makalemizin sınırları dışında tutarak, dini sorumlu tutan görüşün aksine, bu günkü çevre sorunlarının kaynağının din değil, mekanist felsefe olduğunu ifade

⁸ Ünder, *Çevre Felsefesi*, ss. 14-15.

⁹ Lynn White, Jr, *"Ekolojik Krizimizin Tarihsel Kökleri"*, *Üç Ekoloji*, çev. Nergis Ertekin, İstanbul, 2003, Sayı: I, ss. 89-101.

¹⁰Tekvin I, 26.

edenlerin görüşlerini ifade edecek olursak, onlar da şunu iddia etmektedirler: Makineyle tanışan insan, evreni de büyük bir makine olarak algılamaya başlayınca, onun mekanik işleyişini sürdüren bu "büyük makine"ye karşı yaklaşımı da elbette bir makineye olması gereken biçimde oldu: "Ona tahakküm etmek ve ondan azami derecede istifade etmek". Aslında her ne kadar bu mekanik evren anlayışı, evrene karşı sürekli yıkıcı, sömürücü, kibirli bir tutumla yaklaşmayı gerektirmese de, ortada böyle bir tutum takınılmasını engelleyecek bir unsur da yoktu.

Bu makineleşen evren düşüncesinden önce, Newton sonrasına kadar, evrendeki işleyişin, düzenin dayandırıldığı ve her yerde var olan, her şeye gücü yeten bir Tanrı düşüncesi var olagelmıştır. Ancak genellikle aydınlanma dönemi evren modelinde ise artık Tanrı'ya yer yoktur. Doğa, bundan böyle kendisinde görülen ilahî özelliklerini yitirmiş, kendi kendine yeterli ve mükemmelliğe erişmiş bir makine haline gelmiştir. Evren bundan böyle kutsal bir gücün eseri olarak algılanmamakta, boşlukta devinen "amaçsız" bir atom yığınınna dönüşmektedir.¹¹

Konumuz burada çevre sorunlarının kaynağını tespit olmadığı için bu kısa değinmeyle yetinerek şunu ifade edebiliriz ki; sorunun kaynağı her ne olursa olsun, bu gün her düzeyde insanın yakından hissettiği çevre sorunları sebebiyle çevreye karşı özel bir ilgisi oluşmaktadır.

Burada çevreyle sıkı bir ilişki içinde olan kozmolojik delil ve teolojik delili gündeme getirmek faydalı olacaktır. Delillerin çevreyle olan ilgilerini gösterme açısından içeriklerine kısa bir göz atacak olursak; kozmolojik delil¹² en yaygın kullanımlarından birisi olan *hudus delilinde*

¹¹ Ünder, *Çevre Felsefesi*, s. 45.

¹² Burada şunu ifade etmek gerekir ki, aslında tek başına bir kozmolojik delilden ziyade

şu öncüllerle işler:

- 1) Var olan her şey var olması için bir sebep gerektirir,
- 2) Dünya da vardır.
 - a- Dünyada mümkün varlıklar vardır,
 - b- Bunlar diğer mümkünler tarafından var edilmişlerdir
 - c- Mümkün varlıkların birbirini var etme silsilesi sonsuz devam edemez,
- 3) O halde, dünyanın da bir sebebi vardır: O da Yaratıcıdır.¹³
Kozmolojik delil bir bütün olarak evreni ele alması sebebiyle bizim *uzak çevremizi* ele alır.

Teleolojik delil ise evrende var olan düzen, güzellik ve onun bir amaca hizmet ediyor oluşu fikrine dayanır ve bizim *yakın çevremizi* ele alır. Delil şu şekilde işler:

- 1) Dünyada bir dizayn, uyumluluk, düzen görülür.
- 2) Öyleyse bu irade sahibi bir tasarlayıcı tarafından yapılmıştır.¹⁴ Ki o tasarlayıcı da Tanrıdır.

Teleolojik delil, güncelliği yani her an hissedilir oluşu ve her seviyeden insan için daha kolay anlaşılır oluşu sebebiyle kozmolojik delilden bir adım öndedir. Onun bu yapısı, çevre bilinci oluşturmada çok etkili olacaktır.

farklı formlarda ifade edilen kozmolojik delil ailesinden söz edilebilir. Akıl yürütürken farklı kavramları merkeze almaları sebebiyle farklı isimler altında ifade edilen deliller topluca "kozmojik delil" ailesini oluştururlar. Bkz. Mehmet Aydın, *Din Felsefesi*, Selçuk Yayınları, Ankara, 1992, s. 39.

¹³ Craig, *The Kalam Cosmological Argument*, McMillan, London, 1979, pp. 48-49.

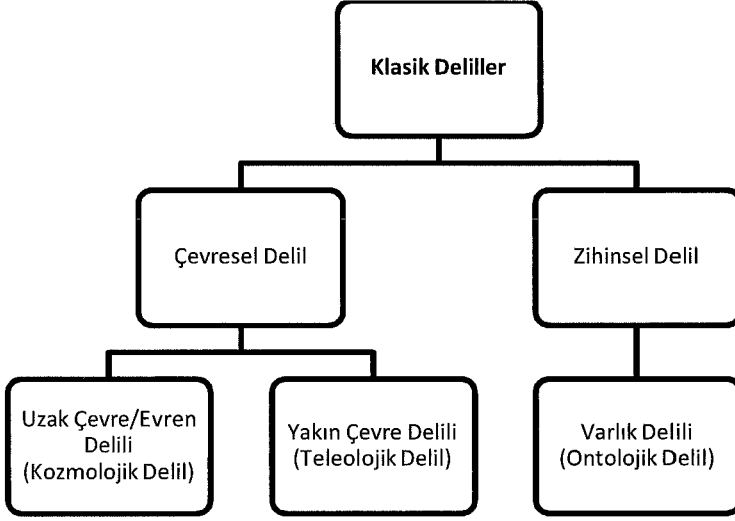
¹⁴ VVilliam P. Alston, "Theological Argument for the Existence of God", *Encyclopedia of Philosophy*, ed. Donald M. Borchert, Thomson Gale, USA, 2006, vol. 9, p. 376.

Ayrıca, inanan insan için, Tanrının bir âyeti olan çevresi, saygıyı hak eden ve korunması gereken emanettir. Bu bilince ulaşan insanın, çevre konusundaki duyarlılığının çok farklı olacağı açıktır. En azından öyle olmasını beklemek yanlış değildir. Diğer taraftan, dinî olarak ilgi lenmese bile, bir filozof yahut düşünür için de, kendisine çalışma alanı sunan bu evrenin korunması ve kollanması önemli bir görevdir.

Klasik delillerin, çevre bilinci oluşturmadaki ve çevreye bakışı etkileyecek olan ilgisini ortaya koymaya çalıştıktan sonra, şunu ifade edebiliriz ki; tehlikenin büyüklüğü karşısında artık zorunlu bir şekilde yükselen bir değer olarak çevre, entelektüel düzeyi ne olursa olsun hemen herkesin gündemindedir. Bu ilgiyi canlı tutmak için, faydacı bir tutum olarak görülse de, çevrenin, Tanrı'nın varlığını ispat eden bir âyet (delil) oluşunu insanlara anlatmak ve bu vurguyu sürekli canlı tutmak sonuç almada etkili bir faaliyet olacaktır. Dinî ve felsefî görüşün insanlar üzerindeki etkisi göz önüne alındığında, bu durum hiç te göz ardı edilecek bir fırsat değildir.

Ayrıca konumuzun ilgi sınırları sebebiyle yukarıda her ne kadar değinemedik ise de, delillere yapılan itirazlar var olmakla birlikte, delillerin hareket noktalarının gerçekliği ve iddialarının en azından kesin bir şekilde yanlışlanamamış oluşu, bu delillerin güncellik ve geçerliliklerini korumakta olduklarını göstermektedir. Bu delillerin beslendikleri kaynakların güncelliği ve gerçekliği sebebiyle çevreye dayanan delillerin çevre vurgusunu dile getirmek amacıyla "çevresel" başlığı altında ifade edilmeleri delillerin daha dikkat çekici ve etkili olmasını sağlayabilmesi yanında, günümüzün ve geleceğimizin en önemli problemlerinden biri olarak görünen "çevre sorunları"nın da çözümünde yahut azaltılmasında

önemli bir oynayacağı açıkça görölmektedir. Bu sebeplerle, klasik delillerin aşağıdaki şekilde yeniden tasnif edilmesini teklif ediyoruz:

KAYNAKÇA

Alfred Weber, **Felsefe Tarihi**, çev. H. Vehbi Eralp, Sosyal Yayınları, İstanbul, 1993

Hanifi Özcan, **Epistemolojik Açından İman**, Marmara üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., İstanbul, 1992 Haşan Ünder, **Çevre Felsefesi**, Doruk Yayıncılık, Ankara, 1996

Lynn White, Jr, "*Ekolojik Krizimizin Tarihsel Kökleri*", **Üç Ekoloji**, çev. Nergis Ertekin, İstanbul, 2003, Sayı: I, ss. 89-101.

Mehmet Aydın, **Din Felsefesi**, Selçuk Yayınları, Ankara, 1992

Olca İmamoğlu, "**Psikolojik Açısından İnsan-Çevre İlişkileri**", **İnsan Çevre Toplum**, Yay. Haz. Ruşen Keleş, İmge Kitabevi, Ankara, 1992

- Ruşen Keleş, Can Hamamcı, **Çevrebilim**, İmge Kitabevi, Ankara, 1993
- William Lane Craig, **The Kalam Cosmological Argument**, McMillan, London, 1979
- William P. Alston, "Theological Argument for the Existence of God", **Encyclopedia of Philosophy**, ed. Donald M. Borchert, Thomson Gale, USA, 2006, vol. 9, p. 376.